

לשוננו לעם

עורכים: דוד טלשיר, חיים א' כהן, יוסף עופר

מתוך

כרך מז, תשנ"ו

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

פרופ' חיים רבין ז"ל - המורה וחוקר הלשון

פרופ' חיים רבין היה מורה דגול וחוקר לשון דגול ולפני כל אלה - אדם דגול. טוב ליבו, חן דיבורו, ההומור העדין והמיוחד שלו, נועם הליכותיו, חכמתו והשכלתו ניכרו בו מיד ובשפע כבר במפגש הראשון עמו. הוא לא רק הקדים שלום לכל אדם, אלא הצליח בקלות ובפשטות לשבור מחיצות של דיסטנס, ובשיטת "אֶתְּ פֶתַח לוֹ" הציע את עצמו גם למי שידע לשאול אך נרתע מכך. הסרת מחיצות זו אפיינה יותר מכול את רבין המורה. לאחר שהכרתיו מקרוב כתלמיד נתבאר לי ביאור חדש מאמרו המפורסם של ר' יהושע בן פרחיה באבות א, ו: "עשה לך רב וקנה לך חבר". מאמר זה, שנתכוון לשני מושאים שונים - רב לחוד וחבר לחוד - נתקיים בתלמידיו של רבין במושא אחד: הוא הרב הוא החבר. אמור מעתה: אם זכית ועשית לך רב כרבין - קנית לך חבר.

רבין היה איש רב פעלים, הן כמורה הן כחוקר הלשון; ולמעשה קשה הייתה עליו ההפרדה בין שני יסודות אלו - ההוראה והמחקר. כמורה ראה את תכלית הוראתו בהכשרת חוקרים, וכחוקר השכיל תמיד להגיש את פרות מחקריו בשיקול דעת דידקטי, כשהוא משווה לנגד עיניו את הקורא-הלומד, ומציע לו את טיעוניו מן הקל אל הכבד עד למסקנות. הישגיו של רבין כמורה וכחוקר רבים ועשירים הם, ועושר זה, השמור לו לטובתו, שמור לרעתו של מי שמנסה לסקור בקצרה את תרומותיו של רבין, שכן יהא עליו להסתפק בשרטוט קווים מרכזיים בתרומותיו ולתלות בהם כמה אזכורים ספציפיים. ממילא תימצאנה תרומות רבות וחשובות מקופחות באי הזכרתן. תלמידים רבים עשו להם את רבין רב וחבר. ראשונים שבהם תלמידיו שבאוניברסיטת לונדון בשנים 1938-1939; אחריהם תלמידיו שבאוניברסיטת אוקספורד, שבה לימד מ-1941 ועד עלייתו ארצה ב-1956; ואחרונים בסדר הזמנים - אך ראשונים בחשיבות, במספר ובמשך התקופה - תלמידיו באוניברסיטה העברית, שבה החל להרביץ תורה ב-1956 ולא חדל מכך גם

* דברים שנישאו במלאות שלושים לפטירתו בערב עיון שנערך לזכרו ביום ג' בתמוז תשנ"ו (20.6.96).

ביציאתו הרשמית לגמלאות בסוף 1984. פעילותו ההתנדבותית בהוראה ועיסוקו במחקר נמשכו עוד שנים לאחר מכן, כל זמן שעמד בבריאותו. תרומתו של רבין לאוניברסיטה ולמוסדות רבים מחוצה לה הייתה רבת חשיבות. רבין ייסד את המרכז לבלשנות שימושית ואת לימודי התרגום באוניברסיטה, ולזכותו יש לזקוף את קידום תחומי הבלשנות השימושית בארץ בכלל, שכן גם אוניברסיטאות אחרות בארץ פנו אליו - בשמשו יושב ראש המרכז לבלשנות שימושית של האוניברסיטה - ונועצו בו בבואן לייסד מסגרות דומות. על תרומתו זו זכה לימים להכרה בבחירתו לנשיא האיגוד הישראלי לבלשנות שימושית. הוא גם סייע להקמת החוג לשפות שמיות עתיקות באוניברסיטה והורה בו בהתנדבות.

רבין הטביע את רישומו על מוסדות ממלכתיים ולאומיים, הן אלה העוסקים בהכוונת הלשון - זאת במסגרת חברותו ופעילותו באקדמיה ללשון העברית ובמועצה להנחלת הלשון, שבחרה בו לנשיאה - הן אלה המשפיעים על עיצוב הלשון והקנייתה, כגון הטלוויזיה. נזכיר בהקשר זה את סדרת הטלוויזיה "עברית בסימן טוב" הזכורה לטוב, שרבין יזם, ליווה אותה בתכנון פרקיה, ושימש לה יועץ מדעי.

עם שרבין פרש כנפיו וסכך בכנפיו על המסגרות הרבות והמגוונות שרק בחלקן נזכרו כאן, אין ספק שבחוג ללשון העברית באוניברסיטה העברית שם רבין את קנו, ובמרחב שסביב לקן זה - המכון למדעי היהדות על מוסדותיו, וראשון להם מפעל המקרא - ראה רבין את מושבו האיתן. רבין שימש כראש המכון קדנציה אחת וכראש החוג ללשון העברית כמה קדנציות. השפעתו על עיצוב תכנית הלימודים של החוג הייתה רבה, ורישומה ניכר עד היום, גם מבעד לשינויים ה"קוסמטיים" שנעשו בה במהלך השנים. רבין הביא עמו לחוג השכלה בלשנית-שמית רחבה, שבצד הכרת העברית לתקופותיה בלשון בה התמחויותיו בערבית, באתיופית ובדרום-ערבית. לשונות אלו למד רבין בבית המדרש לשפות מזרחיות ואפריקאיות באוניברסיטת לונדון, ובאוניברסיטה זו כתב את הדוקטורט הראשון שלו שעסק בדילקטסים העתיקים של הערבית והקדים את הדוקטורט בלשון העברית שקיבל כעבור כמה שנים מאוניברסיטת אוקספורד. גם עם השפות השמיות האחרות הייתה לרבין היכרות טובה שפתחה לפניו את דלתות מילונייהן ודקדוקיהן. מטען עשיר זה אפשר לו להעמיד קורס מקיף ייחודי על הדקדוק המשווה של השפות השמיות שקנה לו מקום מרכזי בלימודי התואר השני של החוג. קורס אחר שנקשר בדמותו של רבין היה הקורס לתולדות הלשון העברית. עיסוקו האינטר-דיסציפלינרי בלשון, שחבק הן את כל תקופותיה הן את מגוון תחומיה, הוליד את המונוגרפיה המיוחדת על "עיקרי תולדות הלשון

העברית", שצמחה בעקבות העמדת הקורס בנושא זה, ונפוצה בעולם בתרגומים למספר לשונות. גם את הוראת העברית החדשה באוניברסיטה העשיר רבין בהוספת קורסים שעסקו במשלבים ובחקר השיח. ראוי לציון מיוחד תחום שהיה מוזנח עד שרבין הפנה אליו זרקור במחקר ובהוראה, והוא "העברית האשכנזית" (בלשונו של רבין), היינו העברית של יהדות אשכנז בימי הביניים, שלא זכתה לתיאור ולמחקר כאחותה הספרדית. רבין, שידע לקדם תחומי מחקר שהמתינו ליוזם וממריץ בדמותו, גאל תחום זה משממונו ונהג בכך על פי עצת בעל ספר חסידים: "מסכתא ומדרש שאין דורשין אחריהן ואין עוסקין בה, רדוף אחריהם ועסוק בהן" (נוסח כ"י פרמה [מהדורת ויסטינצקי], סי' תשסו). נזקקתי לספר חסידים משום שרבין היה זה שהעמידני בשיעוריו על חשיבותו כמייצג טיפוסי של העברית של אשכנז בימי הביניים. כשהתוודעתי בצעירותי לראשונה לספר זה, בין שאר ספרי מוסר שהיו בספריית בית אבא, לא יכולתי להעלות על דעתי שברבות הימים אתבשם ממנו בושם אחר, עד שהביאני רבין חדרי לשונו ועשיתיו מושא לדיסרטציה.

התעניינותו ועיסוקו הרב-גוניים של רבין בבלשנות בכלל, בשפות שמיות בפרט ובעברית במוקדן של אלו משתקפים היטב ביצירתו המחקרית הענפה. המעיין ברשימת הפרסומים של רבין, שנערכה בידי ידידו הנאמן בן-ציון פישלר ונתפרסמה בספר "שי לחיים רבין" שהוגש לו ביוביל ה-75 שלו, עומד נפעם נוכח העושר האדיר, בכמות ובאיכות, השופע ממנה ומשקף חמישים שנות יצירה מחקרית פורייה שהניבה ספרי מחקר, מילונים, ערכים אנציקלופדיים - חלקם מונוגרפיות העומדות לעצמן - מאמרים וחוברות. לו באתי לפרט את המצוי בים גדול ורחב זה הייתי מטביע אתכם עד מהרה. אזכיר רק "טיפות" אחדות אקראיות, המזמינות כל המבקש להרוות את צימאונו או לרענן את מחשבתו בהגיגי מחקריו של רבין לילך אצל הרשימה השלמה, וממנה אל המחקרים עצמם ולהתבשם מהם.

תמצא ברשימה את *Ancient West-Arabian* שיצא בלונדון ב-1951, והופיע בתרגום לערבית בכווית ב-1986. ספר זה תרם רבות לפרסום שמו של רבין בין חוקרי הערבית, ואפשר ששָׁשְׁלו - כפי שרמז פרופ' בלאו בפתח למאמרו ב"שי לחיים רבין" - נתכבד רבין בכתיבת חלקים מן הערך החשוב "עֲרַבִּיָּה" במהדורה השנייה של האנציקלופדיה של האסלאם. עוד נזכיר את הערך "Semitic Languages" באנציקלופדיה יודאיקה, את הערכים "עברית" ו"שפות שמיות" באנציקלופדיה המקראית, שרבין היה חבר במערכת שלה; את הערך "Hebrew" בכרך השישי של *Current Trends in Linguistics* (1970), המהווה סקירה מקיפה ביותר על העברית לתקופותיה בצירוף

ביבליוגרפיה עשירה ואזכורים של תרומות ייחודיות של מלומדים, ביניהם כמה עבודות מ"א של תלמידיו אז.

מפורסם הוא מילונו "אוצר המלים" (בשיתוף עם צבי רדי), ונוכיר לצדו את הערך "מילון ומילונאות" שכתב באנציקלופדיה העברית, הפורץ את גבולות העברית אל עבר המילונאות הכללית; וכמוהו בכלליותו הערך "לשון וחברה", המטפל בשאלות יסוד של הסוציולוגיית-לינגוויסטיקה, ושתפרסם באנציקלופדיה למדעי החברה. מאמריו, "התנועות הקטנות בעברית הטברנית" (ספר טור-סיני, תש"ך) ו-"ר"א שמית והשתקפויותיה בעברית" (תרביץ ל נתש"ך), קנו להם מקום מרכזי במחקר הפונולוגיה של לשון המקרא, ובמחקר המורפולוגיה של השפות השמיות שמור מקום של כבוד למאמרו "The Structure of the Semitic System of Case Endings" שהושמע ב-1965 במסגרת ה-International Conference on Semitic Studies ופורסם בדברי הקונגרס שהוציאה האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים (1969).

אף שגמרתי בלבי שלא להאריך עוד בפרטים מפרסומיו, איני יכול שלא להזכיר קבוצה מסוימת בפרסומיו, המחזירה אותנו אל דמותו של רבין כמורה. רבין דאג לתלמידיו בהעמדת שפע של חוברות עזר וחוברות סיכום לשיעוריו. אזכיר אחדות מהן: "מבחר מקורות וספרי עזר בלשון המקרא", "מבחר מקורות לתולדות הלשון העברית", "תורת ההגה של העברית המקראית", "מילון עברי-ארמי-מקראי", "פרדיגמות הפועל והשם", "מאמרים על תורת התרגום". לכמה מחוברותיו מעמד של ספרי יסוד שכל תלמיד נזקק להם, כגון "תחביר לשון המקרא" (שהופיע ב-3 הדפסות לפחות), "משמעויותיהן של הצורות הדקדוקיות בלשון המקרא ובלשון ימינו", ו"ייסודות הדקדוק המשווה של הלשון העברית".

הרשימה הביבליוגרפית שהעמיד פישלר אין בה מספור. החילותי לספור את הפריטים אך נלאיתי באמצע. אציין רק שהיא משתרעת על פני 22 עמודים ומכילה מאות פריטים. למרות העושר האדיר הזה, אי אפשר שלא להצטער על מה שלא הגיע לידי פרסום. אין ספק שאלמלא מחלתו היה רבין מזכנו במחקרים רבים נוספים, שהמסד להם הועמד על ידו בכרטסת האדירה שהותיר אחריו העשויה כולה רמזים. טיבם של רמזים אלה הוא שבדיעבד הם מגלים טפח לגבי מה שכבר שימש את רבין במחקרים שנתפרסמו, אך הם מכסים טפחיים לגבי מה שהיה בתכניתו לפרסם. לעניין זה נזדקק שוב לדברים הנכוחים שבספר חסידים (מהדורת מרגליות, סי' תקל): "מי תכן את רוח ה" (ישעיהו מ, יג) - כי הקב"ה גוזר מי יהיה חכם, ומה חכמתו, וכמה שנים, וכמה ספרים יעשה. יש שגוזר עליו שעושה ספר אחד או שניים או

שלושה [...] וכל מי שגילה לו הקב"ה דבר ואינו כותבה ויכול לכתוב, הרי גוזל מי שגילה לו, כי לא גילה לו אלא לכתוב, דכתיב: 'סוד ה' ליראיו ובריתו להודיעם' (תהלים כה, יד), וכתיב: 'יפוצו מעינתֶיךָ חוצה' (משלי ה, טז).

רבין עשה ספרים ומאמרים הרבה מאוד, וכל זמן שהיה יכול לכתוב גילה בכתביו ובשיעוריו מה שנתגלה לו; ואנו - גם אם נגלו לנו רובֵי תורתו, מַצְרִים אנו על שלא נתאפשר לו לגלות לנו את כל תורתו.

רבין העמיד תלמידים הרבה. אמרה זו אינה מכוונת רק למספר תלמידיו שגדשו את שיעוריו בהימשכם אחר האיש והמורה המיוחד הזה. בעולם האקדמי יש המחשיבים כתלמידיו של פלוני רק את אלה שכתבו בהדרכתו עבודות מ"א ועבודות דוקטור. רשימת תלמידיו של רבין לפי קריטריון זה אף היא מְרִשִּׁמָה. לפני כשמונה-עשרה שנה, בתשל"ח, פרסמה המועצה להנחלת הלשון חוברת "מן הסדנא" (מס' 5), המכילה רשימה (שהכין פרופ' מ' בר-אשר) של עבודות גמר ועבודות דוקטור בלשון העברית ובארמית שנכתבו באוניברסיטאות בארץ בין השנים תרצ"ח-תשל"ז. עיון בחוברת זו מאלף מבחינות רבות. לענייננו מצאתי בחוברת 30 עבודות מ"א שנכתבו בהדרכת רבין ועוד 25 עבודות דוקטור. לפחות 13 מבין הדוקטורנטים של רבין הגיעו לעמדות בכירות באוניברסיטאות בארץ ובחו"ל. אלה ממשיכים להורות ולחקור במגוון התחומים שהעסיקו את רבין ומְשַׁקְעִים בעבודתם הרִבָּה ממה שקיבלו ממנו. אפשר שיש ביניהם שלמדו ממנו לא רק תורה אלא גם דרך ארץ לתלמיד. מי שכתב אצל רבין עבודת מ"א או דוקטורט לא יכול היה שלא להתרשם מן ההשקעה שהשקיע רבין בקריאה המדוקדקת של העבודה. היא הייתה חוזרת אל הכותב בצירוף מחברות מחברות של הערות מפורטות, הפניות ביבליוגרפיות ועצות לשיפור. כך חלק רבין כבוד לתלמידיו, בהתייחסו לעבודותיהם באותה מידת רצינות שגזר על עצמו בעבודותיו שלו. רבין אף רשם לעצמו דוגמות ועניינים שהעלה מעבודות תלמידיו, ולא אחת ציטט מהם בשיעוריו, בעזרת פתקים או כרטיסיות שהביא עמו כחלק מאמצעי העזר שהכין לצורך השיעור. אין לי ספק, שאלה מתלמידיו של רבין המכהנים בקתדראות אוניברסיטאיות נושאים עמם כחלק ממורשתו גם את הסטנדרטים שהעמיד ביחסו לתלמידים ולעבודותיהם.

רבין פתח לפני תלמידיו-חבריו לא רק שערי מדע ודלתות חכמה, אלא אף את דלתות ביתו. באירוח החם השתתפה תמיד גם רעייתו בתיה תבל"א, שהשתלבה באווירת התורה וצירפה לה גם את הקמח. תלמידי רבין ידעו להעריך את אישיותו המיוחדת, וקיימו עליו "קדושים אמור" עוד לפני "אחרי מות". דברי תודה והערכה לרבין מפוזרים בהרבה מעבודות תלמידיו. בחרתי לצטט כאן מן הדברים שכתב תלמידו, פרופ' מוֹרְאֻקָה, בדברי הפתיחה לספרו

(1985) *Emphatic Words and Structures in Biblical Hebrew*, שהוא עיבוד

של עבודת הדוקטור שנכתבה בהדרכת רבין: Prof. Chaim Rabin, a scholar of undisputed distinction, and a gentleman of uncommon

kindness and warmth of heart, a truly rare combination."

ראוי הוא פרופ' רבין שניפרד ממנו במלאת שלושים להסתלקותו במאמרו של ר' יוחנן (ברכות יז ע"א): "סוף אדם למות [...] והכל למיתה הם עומדים. אשרי מי שגדל בתורה ועמלו בתורה ועושה נחת רוח ליוצרו וגדל בשם טוב ונפטר בשם טוב מן העולם".

רבין בצניעותו הרבה לא היה חש בנוח למשמע מאמר זה הנקרא עליו, ובוודאי שלא היה עולה על דעתו הרהור בלשון משורר תהלים במזמור ע"א: "כְּמוֹפֶת הַיַּיִתִּי לְרַבִּים"; אך אנו, חבריו ותלמידיו, נוקטים ללא היסוס את לשון המשורר בשינוי קל לגוף שני, וקוראים עליך, חיים רבין: כְּמוֹפֶת הַיַּיִתִּי לְרַבִּים!